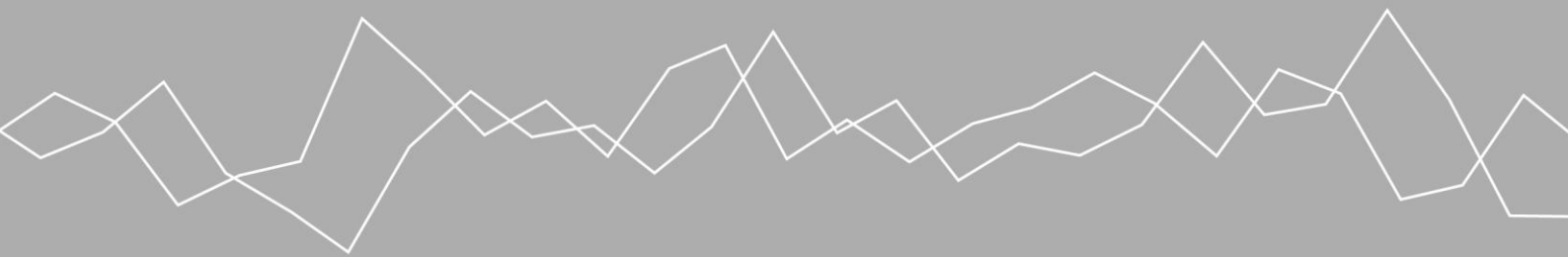

Kosten voor tweetalig onderwijs in het vo

Amsterdam, februari 2019
In opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Kosten voor tweetalig onderwijs in het vo

Emina van den Berg (SEO Economisch Onderzoek)
Sjerp van der Ploeg (Oberon)
Anke Suijkerbuijk (Oberon)

seo economisch onderzoek
Oberon
onderzoek | advies

“De wetenschap dat het goed is”

SEO Economisch Onderzoek doet onafhankelijk toegepast onderzoek in opdracht van overheid en bedrijfsleven. Ons onderzoek helpt onze opdrachtgevers bij het nemen van beslissingen. SEO Economisch Onderzoek is gelieerd aan de Universiteit van Amsterdam. Dat geeft ons zicht op de nieuwste wetenschappelijke methoden. We hebben geen winst oogmerk en investeren continu in het intellectueel kapitaal van de medewerkers via promotietrajecten, het uitbrengen van wetenschappelijke publicaties, kennisnetwerken en congresbezoek.

SEO-rapport nr. 2019-10
ISBN 978-90-6733-962-9

Informatie & Disclaimer

SEO Economisch Onderzoek heeft op de verkregen informatie en data geen onderzoek uitgevoerd dat het karakter draagt van een accountantscontrole of due diligence. SEO is niet verantwoordelijk voor fouten of omissies in de verkregen informatie en data.

Copyright © 2019 SEO Amsterdam. Alle rechten voorbehouden. Het is geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in artikelen, onderzoeken en collegesyllabi, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld. Gegevens uit dit rapport mogen niet voor commerciële doeleinden gebruikt worden zonder voorafgaande toestemming van de auteur(s). Toestemming kan worden verkregen via secretariaat@seo.nl

Samenvatting en conclusies

Alle scholen brengen jaarlijks gemiddeld tussen € 200 en € 400 extra kosten in rekening bij ouders voor het volgen van tweetalig onderwijs en dat lijkt voor de meeste ouders geen belemmering te vormen voor deelname. Voor ouders waarvoor dit wel het geval is hebben de meeste scholen een voorziening. Het uitsluiten van leerlingen van deelname bij het niet kunnen betalen van de kosten is bij ruim een derde van alle tto-scholen onderdeel van hun beleid, maar komt in de praktijk nauwelijks voor omdat bijna alle ouders de kosten betalen.

Hoogte en besteding van de ouderbijdragen voor tto

Alle scholen brengen kosten in rekening bij ouders van leerlingen die tto volgen. Deze kosten komen bovenop alle andere schoolkosten die gelden voor het voortgezet onderwijs zoals de vrijwillige ouderbijdrage, kosten voor gereedschappen en materialen en voor ICT-benodigdheden. Uit de Schoolkostenmonitor 2018-2019 blijkt dat ouders gemiddeld € 400 à € 500 per jaar kwijt zijn aan totale schoolkosten in het voortgezet onderwijs.

De gemiddelde kosten voor tto zijn volgens scholen € 238 in het vmbo, € 368 in de havo en € 388 in het vwo. De kosten voor havo en vwo verschillen significant van die voor vmbo. Waardoor dit verschil wordt veroorzaakt is niet onderzocht. De meeste scholen hanteren ongeveer dezelfde kosten per leerjaar, waardoor er geen significant verschil is in kosten tussen leerjaren. Volgens ouders, waarvan de meesten kinderen hebben die tto volgen op vwo-niveau, zijn de kosten voor tto gemiddeld € 406. Omdat er weinig variatie zit in de ouderwijsniveaus bij ouders is niet vast te stellen of zij verschillen ervaren in de kosten tussen onderwijsniveaus en leerjaren.

De ouderbijdragen voor tto worden door scholen vooral benut voor het bekostigen van (internationale) studiereizen voor leerlingen, voor de professionalisering van docenten en voor lesmateriaal. Ondanks dat de meeste ouders de bijdrage voor tto betalen, legt ruim de helft van de scholen zelf geld bij om alle kosten te dekken. Bij deze scholen gaat het gemiddeld om een gat van een kwart van de totale kosten die zij voor tto maken, dat veelal gedicht wordt door het inzetten van eigen middelen.

Toegankelijkheid van tto in perspectief van de ouderbijdragen

De meerderheid van de scholen (70 procent) heeft volgens eigen zeggen een voorziening voor ouders die de kosten voor tto niet kunnen betalen. Daarmee dragen ze bij aan de toegankelijkheid van tweetalig onderwijs voor alle kinderen. Ouders zijn hier over het algemeen niet goed van op de hoogte. Drie kwart van de ouders van leerlingen die tto volgen weet namelijk niet dat de school een voorziening heeft voor ouders die de kosten niet kunnen betalen. Ook drie kwart van deze ouders ervaart de kosten voor tto als verplicht. Volgens hen is deelname aan tto niet mogelijk zonder het betalen van de kosten. Dit wijkt af van wat scholen hierover zeggen. Het uitsluiten van leerlingen voor deelname aan tto vanwege de kosten is bij ruim een derde van de scholen onderdeel van hun beleid. In de praktijk gebeurt dit echter nauwelijks, omdat slechts een gering deel van de ouders de kosten niet betaalt. Dat is mogelijk een selectie-effect, omdat ouders die de kosten niet kunnen betalen hun kind waarschijnlijk niet voor tto laten kiezen. Er lijkt daarom nog winst te kunnen worden behaald in het informeren van ouders over de voorzieningen door scholen en daarmee het toegankelijk maken van tto voor alle leerlingen.

De kosten voor tto vormen voor 70 procent van de ondervraagde ouders van tto-leerlingen totaal geen belemmering om hun kind eraan te laten deelnemen. Ook volgens ouders van leerlingen die tto overwogen hebben maar uiteindelijk een andere keuze hebben gemaakt, blijken de kosten nauwelijks een rol te spelen. Een kanttekening die hierbij gemaakt dient te worden, is het feit dat deze uitkomsten vooral zijn gebaseerd op de antwoorden van ouders van vwo-leerlingen. Hierdoor is onduidelijk of dit ook geldt voor ouders van bijvoorbeeld vmbo-leerlingen die gemiddeld minder draagkrachtig zijn.

Inhoud

Samenvatting en conclusies	i
1 Aanleiding en onderzoeksvragen.....	1
1.1 Aanleiding.....	1
1.2 Onderzoeksmethode.....	1
1.3 Doel en onderzoeksvragen	2
2 Kosten voor tweetalig onderwijs	3
2.1 Ouderbijdragen voor tweetalig onderwijs	3
2.2 Rol van de ouderbijdrage bij keuze voor tto.....	4
3 Schoolbeleid ten aanzien van tweetalig onderwijs	7
3.1 Besteding van de ouderbijdragen door scholen	7
3.2 Voorzieningen omtrent de ouderbijdragen.....	8

1 Aanleiding en onderzoeksvragen

Hoe hoog zijn de kosten voor tweetalig onderwijs in het voortgezet onderwijs? Zijn deze kosten verplicht te betalen en vormen ze een belemmering voor ouders om hun kind tweetalig onderwijs te laten volgen? Deze vragen staan centraal in dit onderzoek.

1.1 Aanleiding

Het aantal scholen in het voortgezet onderwijs dat tweetalig onderwijs (tto) aanbiedt is stijgende, met name in het vmbo.¹ Ook het aantal leerlingen dat voor tto kiest groeit. Dit is een goede ontwikkeling ten aanzien van internationalisering, maar heeft een keerzijde vanwege de (verplichte) ouderbijdrage die voor tto gevraagd wordt. Leerlingen van minder draagkrachtige ouders kunnen hierdoor beperkt worden in hun keuze voor tto en dit werkt kansenongelijkheid mogelijk in de hand. Het tegengaan van kansenongelijkheid is momenteel één van de speerpunten van het ministerie van OCW.

Hoe hoog de exacte (verplichte) ouderbijdragen voor tto zijn is niet op grote schaal bekend. Volgens de website www.ikkiesvoortto.nl ligt de extra bijdrage rond € 400 per jaar. Het ministerie van OCW heeft echter behoefte aan meer specifieke informatie over de bijdragen die gevraagd worden voor het volgen van tto en in hoeverre de kosten de toegankelijkheid van tto beïnvloeden.

1.2 Onderzoeksmethode

Het onderzoek naar de kosten van tto is voor een groot deel geïntegreerd in de Schoolkostenmonitor 2018-2019 en bestaat uit drie onderdelen. Hieronder volgt een nadere toelichting op alle drie de onderdelen.

Deskresearch

De deskresearch omvat enerzijds voorbereidende werkzaamheden voor het opzetten van het onderzoek, bestaande uit verkennende gesprekken met enkele tto-scholen, een vertegenwoordiger van het landelijk netwerk en een vertegenwoordiger van Ouders & Onderwijs. Anderzijds omvat het een websearch naar de kosten van tto voor de tto-scholen die niet meewerken aan de enquête, zie hieronder. Voor de websearch is gebruikgemaakt van de lijst van alle tto-scholen die gepubliceerd is op de website van Nuffic², waarin directe links naar de websites van die scholen zijn opgenomen. Op die websites worden vaak ook de kosten voor tto genoemd.

Bevraging scholen

Voor de Schoolkostenmonitor 2018-2019 is in het najaar van 2018 (periode september – december) een enquête uitgezet onder alle vo-scholen in Nederland. Scholen zijn per e-mail uitgenodigd voor deelname aan de Schoolkostenmonitor, die voor dit onderzoek is uitgebreid met een aantal specifieke vragen over tto. Dit betreft de volgende vragen:

- of scholen tto aanbieden;

¹ Wesselink, A. (2018). Tweetalig onderwijs in het voortgezet onderwijs. Den Haag: Nuffic.

² <https://www.nuffic.nl/onderwerpen/alle-tto-scholen-in-nederland/>

- wat de financiële bijdrage is die scholen aan ouders vragen voor deelname aan tto;
- of en hoe die bijdrage differentieert naar leerjaar;
- of ouders een beroep kunnen doen op een regeling/fonds wanneer zij de kosten van tto niet of moeilijk kunnen betalen;
- hoe de financiële bijdragen van ouders worden besteed;
- of scholen ook via andere kanalen het tto-aanbod financieren.

Bevraging ouders

In het kader van de Schoolkostenmonitor is in het najaar van 2018 (periode november – december) ook een enquête gehouden onder ouders van leerlingen in het vo. Hiervoor is een representatieve steekproef van 27.500 leerlingen getrokken door DUO en per brief uitgenodigd om deel te nemen. Binnen deze steekproef zitten ook leerlingen die tto volgen, maar hoeveel is onbekend omdat DUO dit niet registreert.

In de vragenlijst van de Schoolkostenmonitor zijn kosten voor speciale onderwijsstromen, zoals tto, reeds opgenomen. De (verplichte) kosten voor tto zijn daarmee al onderdeel van de vragenlijst van de Schoolkostenmonitor. Wel is de vragenlijst uitgebreid met een aantal vragen omtrent de keuze van tto, zowel voor leerlingen die reeds tto volgen als voor leerlingen die het overwogen hebben maar er uiteindelijk vanaf hebben gezien.

1.3 Doel en onderzoeksvragen

Het doel van het onderzoek is om zicht te krijgen op de hoogte van de (verplichte) bijdrage die ouders betalen voor tto in het vo en in hoeverre deze kosten de keuze van ouders/leerlingen beïnvloeden om voor tto te kiezen. Deze informatie is nodig om de brede discussie die gaande is over de hoogte van de (vrijwillige) ouderbijdrage te kunnen voeden en daarnaast de toegankelijkheid van het onderwijs te monitoren.

Voor dit onderzoek zijn vijf onderzoeksvragen onderscheiden, die hieronder zijn weergegeven.

1. Hoeveel scholen vragen een (verplichte) ouderbijdrage voor tto?
  - a. Van het totaal aantal tto-scholen
  - b. Onderscheid naar onderwijsniveau
2. Wat is de hoogte van de (verplichte) ouderbijdrage voor tto?
  - a. Gemiddelde, minimum en maximum
  - b. Verschil per leerjaar
  - c. Onderscheid naar onderwijsniveau
3. Waar wordt de (verplichte) ouderbijdrage voor tto aan besteed?
  - a. Welke extra kosten voor het aanbieden van tto kunnen worden onderscheiden?
  - b. Zijn de inkomsten uit de (verplichte) ouderbijdrage voor tto kostendekkend? Zo nee, wat is de omvang van het tekort en hoe wordt dit aangevuld?
4. Bieden scholen regelingen aan voor ouders van leerlingen die tto willen volgen maar de (verplichte) ouderbijdrage niet kunnen betalen?
  - a. Bestaat er een schoolfonds om ouders tegemoet te komen?
  - b. Zijn ouders op de hoogte van deze eventuele regelingen?
5. Beïnvloedt de (verplichte) ouderbijdrage voor tto de toegankelijkheid van tto?

2 Kosten voor tweetalig onderwijs

De ouderbijdragen voor tweetalig onderwijs (tto) zijn relatief het laagst in het vmbo en ongeveer even hoog in havo en vwo. Verschillen tussen leerjaren zijn klein en niet significant. De ouderbijdragen spelen voor 30 procent van de ouders van tto-leerlingen een rol bij de keuze voor tto. Voor ouders van leerlingen die tto overwogen hebben spelen de kosten nauwelijks een rol bij het afzien ervan.

Scholen bieden tto aan als aanvulling op het reguliere onderwijs en soms ook buiten de reguliere onderwijstijd, waar geen extra overheidsbekostiging tegenover staat. In dat geval is tto een keuze en mogen scholen (verplichte) extra kosten bij ouders in rekening brengen voor het volgen ervan. Als ouders deze extra bijdrage niet betalen kan een leerling uitgesloten worden van toelating in het tweetalig onderwijs, maar niet van het reguliere vo.

2.1 Ouderbijdragen voor tweetalig onderwijs

De hoogte van de extra bijdrage voor tto bepalen scholen in overleg met hun medezeggenschapsraad. Op basis van dit onderzoek is de hoogte van die kosten vastgesteld voor 129 tto-scholen.³ Verdeeld over de verschillende onderwijsniveaus waarop tto gevolgd kan worden, betreft dit 118 scholen met tto op vwo-niveau (tvwo), 61 scholen met tto op havo-niveau (thavo) en 24 scholen met tto op vmbo-niveau (tvwo).

Alle tto-scholen brengen kosten in rekening bij ouders voor het volgen van tto. In Figuur 1 zijn de kosten voor tto grafisch weergegeven per onderwijsniveau. Uit de figuur blijkt dat de kosten die bij vwo'ers en havisten in rekening worden gebracht nauwelijks van elkaar verschillen, maar wel significant afwijken van de kosten voor vmbo'ers. De jaarlijkse kosten voor tto zijn in het vmbo gemiddeld € 238, voor havo gemiddeld € 368 en voor vwo gemiddeld € 388. Rond de gemiddelde bedragen zit een redelijke spreiding, die de verschillen tussen scholen weergeeft.

Naast de verschillen in kosten tussen onderwijsniveaus kan er ook onderscheid gemaakt worden in de kosten per leerjaar. Gemiddeld over alle tto-scholen zijn de verschillen per schooljaar relatief klein en niet significant; zie Tabel 2.1.

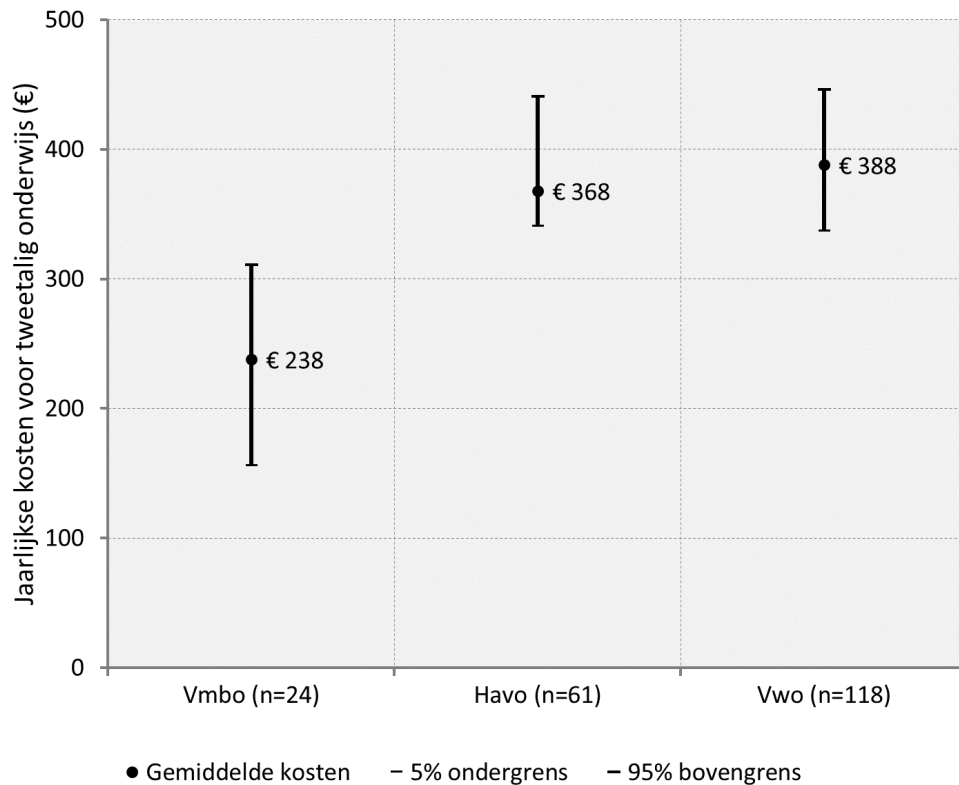
Tabel 2.1 Ouderbijdragen voor tto verschillen niet significant tussen leerjaren

	Jaar 1	Jaar 2	Jaar 3	Jaar 4	Jaar 5	Jaar 6
Vmbo	€ 229	€ 223	€ 246	€ 183		
Havo	€ 368	€ 375	€ 398	€ 359	€ 375	
Vwo	€ 400	€ 404	€ 432	€ 388	€ 378	€ 394

Bron: Enquête scholen en websearch, SEO Economisch Onderzoek/Oberon (2018)

³ 125 daarvan zijn lid van het netwerk tto dat gecoördineerd wordt door Nuffic.

Figuur 1 Kosten voor tto significant hoger voor vwo en havo dan voor vmbo

Bron: Enquête onder scholen en websearch, SEO Economisch Onderzoek/Oberon (2018)

Ook in de vragenlijst onder ouders is gevraagd naar eventuele kosten voor tto. Omdat het een beperkt aantal ouders van leerlingen die tto volgen (216) en bovendien grotendeels tto op vwo-niveau betreft, dient hier voorzichtig mee om te worden gegaan. Ouders geven gemiddeld € 406 op voor tto-kosten in het schooljaar 2018-2019. Dit komt redelijk overeen met de opgave volgens scholen, zeker als daarvoor wordt gekeken naar het vwo.

2.2 Rol van de ouderbijdrage bij keuze voor tto

Zowel aan ouders van tto-leerlingen als van reguliere vo-leerlingen die overwogen hebben om aan tto deel te nemen, is gevraagd welke rol de ouderbijdrage speelt in de keuze om eraan deel te nemen. Aan ouders van tto-leerlingen is rechtstreeks gevraagd in welke mate de kosten een belemmering vormen voor deelname aan tto. Hieruit blijkt dat bij 70 procent de kosten totaal geen rol spelen. Voor de overige 30 procent spelen de kosten wel een rol, waarbij er sprake is van een variatie in de mate van belemmering; zie Tabel 2.2. Hierbij dient te worden opgemerkt dat deze uitkomsten voornamelijk zijn gebaseerd op ouders van leerlingen die tto volgen op vwo-niveau. Er is te weinig variatie onder de ouders om te kunnen onderzoeken of de rol van de kosten verschilt per onderwijsniveau.

Tabel 2.2 Bij 30 procent van ouders met tto-leerlingen speelt ouderbijdrage een rol

	Aandeel ouders met kind dat tto volgt
Kosten vormen totaal geen belemmering	70%
Kosten vormen kleine belemmering	22%
Kosten vormen grote belemmering	6%
Kosten vormen zeer grote belemmering	2%

Bron: Enquête onder ouders, SEO Economisch Onderzoek/Oberon (2018)

Aan ouders van leerlingen die tto overwogen hebben maar van de keuze hebben afgezien is op een indirecte manier gevraagd naar de rol van de kosten. Dit om te voorkomen dat er sociaalwenselijke antwoorden worden gegeven en om breder te inventariseren waarom ervan afgezien is. De ruim 350 ouders van leerlingen waarop dit van toepassing is zijn vrij duidelijk over de rol van de kosten; zie Tabel 2.3. De kosten blijken bij 4 procent een rol te hebben gespeeld. Veel vaker is de keuze voor tto niet gemaakt omdat de definitief gekozen school geen tto aanbiedt, vanwege de extra studiebelasting of een andere reden zoals er toch geen interesse meer in te hebben. Ook hierbij dient in acht te worden genomen dat dit resultaat voornamelijk is gebaseerd op ouders van leerlingen die tto op vwo-niveau overwogen hebben.

Tabel 2.3 Bij ouders van leerlingen die tto overwogen hebben speelt ouderbijdrage nauwelijks een rol

Reden voor niet volgen van tto	Aandeel ouders met kind dat tto overwogen heeft
Andere schoolkeuze waar geen tto wordt aangeboden	41%
Vanwege extra studiebelasting	19%
Vanwege extra kosten voor tto	4%
Uitgeloot bij de school naar keuze	3%
Anders	38%

Bron: Enquête onder ouders, SEO Economisch Onderzoek/Oberon (2018)

3 Schoolbeleid ten aanzien van tweetalig onderwijs

Ouderbijdragen voor tweetalig onderwijs worden vooral geïnd om kosten voor studiereizen, professionalisering van docenten en lesmateriaal te bekostigen. Ondanks dat bijna alle ouders de bijdrage betalen, legt ruim de helft van de scholen zelf geld bij om alle kosten te dekken. Ruim een derde van de scholen hanteert als beleid dat leerlingen uitgesloten worden van deelname aan tto wanneer de ouderbijdrage niet wordt betaald, een ongeveer even groot deel van de scholen heeft geen voorziening voor minder draagkrachtige ouders.

Het aanbieden van tto als keuzeprogramma naast het reguliere onderwijs brengt extra kosten met zich mee voor scholen. Omdat zij hiervoor geen extra bekostiging ontvangen van de overheid, mogen zij hiervoor een extra bijdrage vragen aan ouders. Uit het vorige hoofdstuk blijkt dat alle scholen dit doen en dat de gemiddelde ouderbijdrage voor tto per schooljaar ligt tussen € 200 en € 400, afhankelijk van het niveau waarop tto gevolgd wordt.

3.1 Besteding van de ouderbijdragen door scholen

Waarom tto-scholen de geïnde ouderbijdragen besteden is aan hen gevraagd in de enquête en weergegeven in Tabel 3.1. Daaruit blijkt dat het geld voor meerdere doeleinden wordt ingezet. Het overgrote deel van de scholen (86 procent) bekostigt er een studiereis mee voor leerlingen, wat bijna altijd onderdeel is van het curriculum. Ook betaalt circa twee derde van de scholen daarmee de professionalisering van docenten (63 procent) en het ontwikkelen of aanschaffen van lesmateriaal (62 procent). Ongeveer bij de helft van de scholen (48 procent) worden van de ouderbijdragen native speakers ingehuurd of aangesteld. Ruim 40 procent van de scholen besteedt de ouderbijdragen ook aan andere zaken zoals examens het Cambridge certificaat of extra (Engelstalige) activiteiten voor leerlingen. Of de besteding van de ouderbijdragen verschilt per onderwijsniveau is niet vast te stellen, omdat de meeste scholen tto aanbieden op meerdere onderwijsniveaus en deze vraag niet per onderwijsniveau is gesteld. Het lijkt plausibel dat scholen hier één lijn in trekken.

Voor een kleine meerderheid van de scholen (59 procent) is de ouderbijdrage voor tto niet kostendekkend. Zij komen gemiddeld een kwart van de totale kosten die gemaakt worden voor tto tekort. De meeste scholen dichten dit gat door eigen middelen in te zetten.

Tabel 3.1 Scholen besteden ouderbijdrage voor tto veelal aan studiereizen

	Aandeel van de tto-scholen
Studiereizen voor de leerlingen	86%
Professionalisering van docenten	63%
Ontwikkelen/ aanschaf lesmaterialen	62%
Inhuur of aanstelling native speakers	48%
Anders	44%

*meerdere antwoorden mogelijk

Bron: Enquête onder tto-scholen, SEO Economisch Onderzoek/Oberon (2018)

3.2 Voorzieningen omtrent de ouderbijdragen

70 procent van de scholen geeft aan een regeling of fonds te hebben voor ouders die de kosten voor tto niet of moeilijk kunnen betalen. Zij bieden ouders verschillende soorten voorzieningen aan waar ze een beroep op kunnen doen zoals kwijtschelding of doorverwijzing naar bijvoorbeeld Stichting Leergeld.⁴ Wanneer aan ouders van tto-leerlingen wordt gevraagd of de school een fonds of regeling heeft voor ouders die de bijdrage voor tto niet kunnen betalen, geeft 73 procent aan dit niet te weten. 19 procent geeft aan dat er wel een voorziening is en 8 procent zegt dat er geen voorziening is. Nadere analyse toont aan dat het aandeel ouders dat aangeeft dat er geen voorziening is toeneemt met de mate waarin de kosten voor tto een belemmering vormen. Dat aandeel stijgt van 5 procent voor ouders waarvoor de kosten totaal geen belemmering vormen tot 50 procent voor ouders waarvoor de kosten een zeer grote belemmering vormen.

Bij circa twee derde van de tto-scholen (62%) betalen niet alle ouders de jaarlijkse ouderbijdrage voor tto. Dit blijkt echter om een gering aandeel van alle ouders te gaan, namelijk gemiddeld 3 procent. De consequenties voor het niet betalen van de ouderbijdrage voor tto verschillen tussen scholen. Een derde van alle tto-scholen geeft aan dat de leerling wordt uitgesloten van deelname en bij een vijfde van de scholen zijn er geen verdere consequenties. Alle overige scholen zoeken vaak samen met de ouders naar een oplossing en bieden maatwerk. Een aantal scholen merkt overigens op dat zij hierin wel onderscheid maken tussen ouders die niet kunnen of niet willen betalen. Als zij vaststellen dat ouders niet willen betalen dan wordt hun kind vaker uitgesloten van deelname dan wanneer er volgens hen sprake is van niet kunnen betalen.

Circa drie kwart van de ouders (77 procent) is van mening dat de ouderbijdragen voor tto verplicht zijn, omdat hun kind anders niet mag deelnemen. 19 procent weet het niet en 4 procent zegt ook deel te mogen nemen aan tto zonder betaling.

---

⁴ Het doorverwijzen naar Stichting Leergeld an sich is geen voorziening. Stichting Leergeld voert vaak een inkomenstoets uit om te bepalen of een leerling in aanmerking komt voor een voorziening.

